

برنامه‌ریزی توسعه پایدار (مطالعه موردی ناحیه ورامین - پیشوا)

دکتر علیرضا استعلاجی
دانشیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری
دکتر مجید ولی شریعت پناهی
استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرری
مینا گلیم فروش
کارشناس ارشد گروه جغرافیا، وزارت آموزش و پرورش

چکیده

در بسیاری از نواحی و در ناحیه مورد مطالعه نیز علی‌رغم قابلیت‌های بالا در زمینه فقرزدایی و ایجاد اشتغال، فضاهای موجود نشانگر توسعه‌نیافتگی می‌باشد. بر این اساس برنامه‌ریزی محرومیت زدایی و ارائه الگوی توسعه پایدار بسیار ضروری می‌باشد. بررسی انجام گرفته نشان می‌دهد که راهبردهای حاصل از طرح‌های تولید و فرایندهای درآمدزا در محرومیت‌زدایی موثر بوده‌اند. در این زمینه می‌توان گفت برنامه‌ریزی فقرزدایی و اشتغال‌زایی مؤلفه‌های متفاوت محیطی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی را دربر می‌گیرد که مهمترین آن‌ها توان‌های محیطی می‌باشد. در این راستا برای تحلیل ساختار وضع موجود، از آنالیز تاکسونومی که در این زمینه طراحی گردیده استفاده شده است و به منظور محرومیت زدایی، الگوهای ایجاد اشتغال و توسعه پایدار بر اساس قابلیت‌های کشاورزی، منابع طبیعی، معدنی و صنعتی و توریستی ارائه گردیده و به منظور ارائه امکانات و استفاده از قابلیت‌ها، الگوی ساماندهی فضایی تعیین گردید.

واژه‌های کلیدی: توسعه پایدار، محرومیت زدایی، توان‌های محیطی، ساماندهی فضایی.

۱- مقدمه

یکی از هدف‌های مهم در هر جامعه، برقراری عدالت، اجتماعی و اقتصادی است و تلاش‌های زیادی نیز بر کاهش نابرابری و رسیدگی به سکونتگاه‌های محروم انجام می‌گیرد و روند سرمایه‌گذاری دولت را به سمت ایجاد اشتغال و فقرزدایی در نواحی مختلف به‌ویژه توسعه پایدار محلی سوق می‌دهد لذا مطالعه و ارائه الگو در این زمینه بسیار حائز اهمیت می‌باشد.

۲- بیان مسئله

در حال حاضر بسیاری از نواحی دارای ویژگی‌های توسعه‌نیافته و محروم می‌باشند. در ناحیه مورد مطالعه نیز علی‌رغم قابلیت‌های بالا در زمینه فقرزدایی و ایجاد اشتغال در سطح محلی، فضاهای موجود نشانگر فضاهای توسعه‌نیافته و محروم می‌باشد. در این زمینه بررسی میزان محرومیت و قابلیت‌های موجود به دو دلیل اساسی و مهم است.

- (الف) هدفمندسازی انواع ارائه خدمات به سکونتگاه‌های محروم و آسیب پذیر
(ب) بررسی قابلیت‌ها و ارائه راهکارهای توسعه پایدار در سطوح ملی

۳- مبانی نظری

طرح‌های کاهش فقر به دو نوع اصلی تقسیم می‌گردند:

- ۱- طرح‌هایی که روش‌های تولید و فرایندهای درآمدزا در سطوح محلی را تشویق می‌کند.
 - ۲- طرح‌هایی که جریان درآمد یا مصرف را از طریق ابزارهای چون بن مواد غذایی یا طرح‌های ضمانت اشتغال هدایت می‌کند. (اس. ام. میلر، ۱۳۸۱، ص ۴۳)
- در این راستا راهبردهایی مختلفی چون توزیع مجدد زمین (Landre formation)، اصلاحات اجاره زمین، افزایش بهره‌وری، راهبرد انقلاب سبز (Greenrevelotion)، راهبرد صنعتی کردن (Approch in dustrialization)، راهبرد نیازهای اساسی و بیمه اجتماعی و غیره ارائه شده است. (Bardhan . PK. 1970, P.5)

بررسی انجام گرفته نشان می‌دهد که راهبردهای حاصل از طرح‌های تولید و فرایندهای درآمدزا موثرتر بوده‌اند مثلاً بانک گرامین در بنگلادش، مالزی، چین، کره، سه کشور از معدود کشورهای آسیایی هستند که در بین سایر کشورهای آسیایی اقدام به فقرزدایی کرده‌اند و پیشرفت قابل ملاحظه‌ای داشته‌اند. در این راستا سیاست‌های ارتقاء رشد به همراه طرح‌های مورد نظر برای فقر و اشتغال زایی همزمان دنبال شده است.

۴- ناحیه مورد مطالعه

ناحیه مورد مطالعه ناحیه ورامین - پیشوا می‌باشد که نه دهستان را دربر می‌گیرد. (نقشه پیوست)

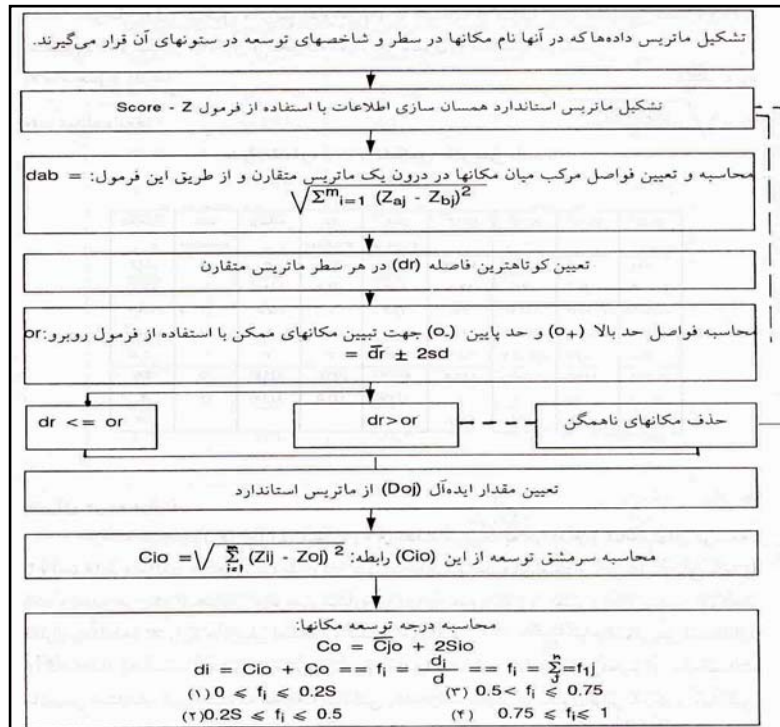
۵- یافته‌های تحقیق

برنامه‌ریزی در زمینه فقرزدایی و اشتغال‌زایی مؤلفه‌های متفاوت محیطی، اقتصادی، اجتماعی و کالبدی را دربر می‌گیرد که مهمترین آن‌ها استفاده از توان‌های محیطی می‌باشد. در این راستا ضروری است ساختار وضع موجود از نظر توسعه‌یافتگی و محرومیت مورد بررسی قرار گرفته سپس قابلیت‌های موجود برای ایجاد اشتغال و محرومیت‌زدایی شناسایی و ارائه گردد.

۱-۵- طبقه بندی ناحیه مورد مطالعه از نظر توسعه یافتگی

برای طبقه بندی ناحیه مورد مطالعه از نرم‌افزار آنالیز تاکسونومی که در این زمینه طراحی گردیده استفاده گردید. مراحل کار با تکنیک تاکسونومی به شرح ذیل می‌باشد.

- تشکیل ماتریس داده‌ها
- تشکیل ماتریس استاندارد
- تشکیل ماتریس فواصل مرکب
- تعیین کوتاهترین فاصله
- پیدا کردن سرمشق توسعه
- محاسبه درجه توسعه‌یافتگی

نمودار ۱- گردش مربوط به مراحل مختلف با روش آنالیز تاکسونومی

با توجه به روش کار در تکنیک آنالیز تاکسونومی و مراحل مذکور، داده‌ها بر اساس نرم‌افزار طراحی شده مورد تحلیل قرار گرفت و سپس درجه توسعه‌یافتگی نواحی به شرح ذیل رتبه‌بندی گردید. (جدول ۱) (استلاجی، علیرضا، ۱۳۸۵، ص ۳۷۸)

جدول ۱- درجه توسعه یافتگی نواحی

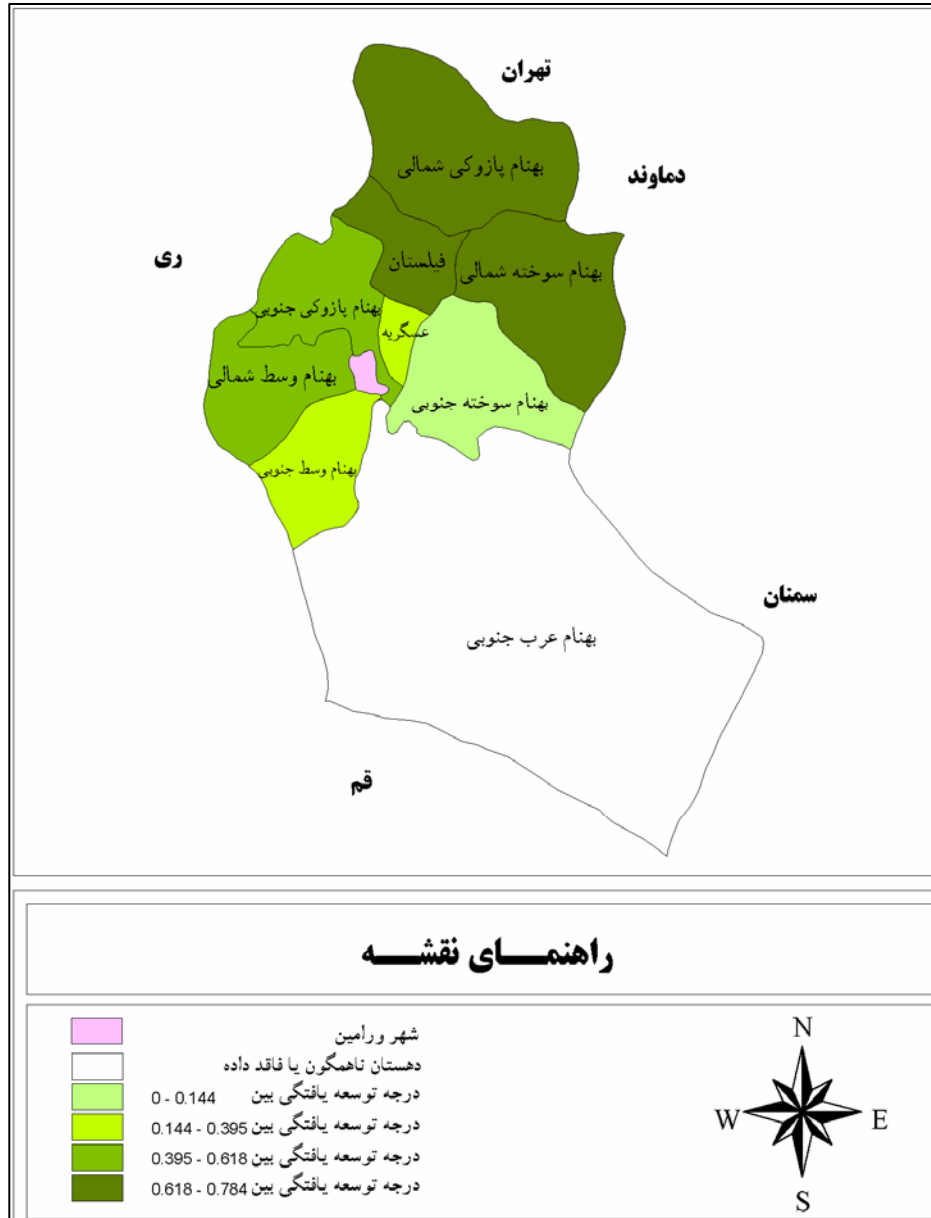
ردیف	بخش	سرمشق توسعه	درجه توسعه
۱	بهنام سوخته جنوبی	۱/۶۲۴۶۰	۰/۱۴۳۶۴
۲	عسگریه	۳/۴۷۲۴۵	۰/۳۰۷۰۱
۳	بهنام وسط جنوبی	۴/۴۶۸۸۱	۰/۳۹۵۱۰
۴	بهنام وسط شمالی	۶/۰۳۳۳۸	۰/۵۳۳۳۴
۵	بهنام پازوکی جنوبی	۶/۹۸۷۹۰	۰/۶۱۷۸۲
۶	بهنام سوخته شمالی	۸/۸۶۵۲۵	۰/۷۸۳۸۱
۷	بهنام پازوکی شمالی	۸/۸۶۵۲۵	۰/۷۸۳۸۱
۸	فیلمستان	۸/۸۶۵۲۵	۰/۷۸۳۸۱

۲-۵- قابلیت‌های سطوح محلی در زمینه اشتغال‌زایی، محرومیت‌زدایی

توان‌های محیطی به تناسب تنوع خود محیط اقتصادی متفاوتی را به وجود می‌آورند. روابط میان انسان و محیط برای ایفای نقش‌های اساسی معیشت چشم‌انداز محیط طبیعی را تحت تاثیر نیروی خلاقیت و ابتکار انسان متحول ساخته و توان‌های بالقوه آن را بالفعل کرده است حاصل این فعل و انفعالات پیدایش منظر جدیدی از سیمای محیط است که بار اقتصادی داشته و محیط اقتصادی را تشکیل می‌دهد که در طرح‌های فقرزدایی و ایجاد اشتغال نقش پایه و اساسی را می‌تواند داشته باشد با توجه به دیدگاه مذکور قابلیت‌ها و استعدادهای موجود برای اشتغال‌زایی و فقرزدایی را به شرح ذیل می‌توان ارائه نمود.

۱-۲-۵- استعدادهای کشاورزی

از نظر اقلیمی ناحیه مورد مطالعه دارای آب و هوای نیمه خشک و اقلیم قاره‌ای است. میزان بارندگی آن ۱۶۰ میلی‌متر و وسعت اراضی قابل کشت کشاورزی آن هشتاد هزار هکتار می‌باشد. در حال حاضر سطح و الگوی کشت محصولات زراعی و باغی به شرح زیر می‌باشد. اراضی آبی زیر کشت، اراضی زراعی و باغی شهرستان در حدود ۴۳ هزار هکتار می‌باشد. و

رتبه‌بندی دهستان‌های شهرستان ورامین از لحاظ توسعه یافتگی

عمده محصولات زراعی ناحیه مورد مطالعه نیز به شرح ذیل می‌باشد. گندم، جو، پنبه، ذرت، یونجه و صیفی‌جات و محصولات باغی می‌باشد.

مطالعات انجام گرفته توسط محقق نشان می‌دهد که وضعیت منابع خاک ناحیه مورد مطالعه به شرح ذیل می‌باشد. (استلاجی، علیرضا، ۱۳۸۵، ص ۲۰۱)

* ۲۸٪ اراضی درجه یک کاملاً مناسب

* ۱۹/۳٪ اراضی درجه دو (مقداری شوره ضخیم با راندمان پایین آبی قابل اصلاح مناسب)

* ۱۰/۸٪ اراضی درجه سه (با نفوذ کم آب، نیازمند به اصلاح جمع‌آوری شن، شستشوی املاح تسطیح و ضرورت جلوگیری از سیل) نسبتاً مناسب

بقیه منابع اراضی نیاز به اقدامات برای اصلاح منابع خاک می‌باشد.

با توجه مطالعات انجام گرفته توسط محقق در خصوص شرایط اقلیمی و با در نظر داشتن میزان بارندگی و با توجه به تامین آب از طریق رودخانه جاجرود، و آب‌های سطح‌الارضی تهران که از طریق حلقه‌های چاه و کانال به شبکه آبیاری ناحیه مورد مطالعه هدایت می‌گردد این امکان فراهم می‌گردد که در سرتاسر سال بتوان عملیات کشاورزی انجام داد به شرط آن که در حدود ۲ ماه از فصل زمستان که درجه حرارت کاهش می‌یابد از گلخانه طبیعی و برای بعضی از محصولات از گلخانه مجهز به بخاری استفاده نمود. (کردوانی، پرویز، ۱۳۷۸ ص ۸)

در حال حاضر ۶۰۰۰ هزار خانوار بهره‌بردار بخش کشاورزی می‌باشد و تعدادی نیز به صورت کارگر با اجاره‌داری به امر کشاورزی اشتغال دارند که از این مقدار تعداد شاغلین در مناطق شهری در بخش کشاورزی ۴۵ درصد و در مناطق روستایی ۵۵ درصد می‌باشد به‌طور متوسط مالکیت زمین برای هر خانوار بهره‌بردار حدود ۷ هکتار می‌باشد.

با تقویت خاک و با انجام تغییراتی در شیوه آبیاری و تبدیل آن به آبیاری قطره‌ای و تحت فشار با استفاده از سیستم گلخانه‌ای در فصل زمستان، می‌توان سطح زیر کشت و عملکرد محصولات کشاورزی را به دو الی سه برابر وضع موجود رساند که در نتیجه آن نیز میزان اشتغال‌زایی و درآمد نیز به دو الی سه برابر وضع موجود خواهد رسید.

۲-۲-۵- استعدادهای منابع طبیعی و معدنی و صنعتی

با توجه به اینکه ناحیه مورد مطالعه از محدوده جنوب به ناحیه کویری منتهی می‌گردد. علی‌رغم محدودیت‌های منطقه خشک دارای قابلیت‌های منابع خدادادی است که باید در این ناحیه جهت‌گیری برنامه‌ریزی به منظور ایجاد اشتغال و درآمد برای استفاده از منابع زیر باشد:

- استفاده از انرژی خورشیدی بسیار عظیم و پایدار منطقه

- استفاده از انرژی باد

- استفاده از شن و ماسه

- استفاده از خاک رس

- استفاده از نمک

استفاده از کانی‌های معدنی ناحیه از جمله سولفات سدیم، سرب، سنگ آهک، سنگ گچ، استرانسیم از نظر قابلیت‌های فعالیت‌های صنعتی مطالعات محقق نشان می‌دهد که ناحیه مورد مطالعه علاوه بر قابلیت‌های صنایع مرتبط با منابع معدنی موجود دارای قابلیت‌هایی به شرح ذیل می‌باشد:

صنایع وابسته به منابع طبیعی مثل تولیدات زنبور عسل، بسته بندی محصولات کشاورزی و باغی و صنایع وابسته به دامپروری و لبنی صنایع ماشینی مثل روغن بناتی، مقواسازی، پنبه‌پاک‌کنی، سرامیک‌سازی، آجر فشاری، صنایع تولید کنسرو، صنایع دستی مثل قالی، قالیچه، گلیم و سفالگری.

با توجه به قابلیت‌های مذکور امکان اشتغال‌زایی و افزایش درآمد در راستای توسعه پایدار محلی علاوه بر قابلیت‌های کشاورزی نیز امکان پذیر می‌گردد.

۳-۲-۵- قابلیت‌های توریستی

با توجه به رویکرد توسعه پایدار، گردشگری یکی از محورهای بهبود کیفیت زندگی و یکی از شاخص‌های مهم توسعه اجتماعی در سطوح محلی می‌باشد. بر اساس مطالعه محقق جاذبه‌های گردشگری ناحیه مورد مطالعه به دو دسته شرح زیر تقسیم می‌گردد:

الف) جاذبه‌های طبیعی

پارک ملی کویر یکی از بزرگترین پارک‌های ملی در جهان به شمار می‌رود که در محدوده تحت حفاظت ناحیه مورد مطالعه قرار دارد که به عنوان نمونه‌ای از اکوسیستم‌های خشک و بیابانی با جوامع گیاهی و جانوری خاص خود یکی از مهم‌ترین و زیباترین نواحی توریستی محسوب می‌گردد. (سازمان محیط زیست ۱۳۸۱ ص ۱۹)

از جمله جاذبه‌های طبیعی مهم این محدوده را برای توسعه گردشگری به شرح ذیل می‌توان بیان نمود:

۱- عوارض و اشکال خاص نواحی بیابانی از جمله اشکال حاصل از بادبردگی: گنبد‌های نمکی، تپه‌های شنی، آبگیر نمکی

۲- پوشش گیاهی نادر نواحی بیابانی از جمله تاغ، گز و غیره

۳- حیات وحشی نواحی بیابانی از جمله آهو، یوزپلنگ، قوچ، میش و غیره

۴- پرندگان نادر نواحی بیابانی از جمله عقاب طلایی و غیره و خزندگان نادر نواحی بیابانی

ب) جاذبه‌های فرهنگی و تاریخی در ناحیه مورد مطالعه آثار قدیمی‌ترین سکونتگاه‌های انسانی و نواحی بیابانی و همچنین آثار فرهنگی وجود دارد که جاذبه‌های لازم برای گردشگران و پژوهشگران داخلی و هم‌گردشگران و پژوهشگران خارجی را فراهم می‌نماید که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود: تپه شغال با قدمت ۶۰۰۰ سال قبل از میلاد، قلعه‌های نظامی با قدمت ۲۰۰۰ هزار ساله، کاروان‌سرا و قصره شاه عباسی، کتیبه برج علاءالدین مربوط به قرن هفتم هجری، و آثار معماری زیبایی اسلامی از جمله مسجد جامع و ده‌ها آثار فرهنگی دیگر جاذب توریست‌ها و پژوهشگران داخلی و خارجی می‌تواند باشد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

برنامه‌ریزی در زمینه فقرزدایی و اشتغال‌زایی در راستای توسعه پایدار محلی مؤلفه‌های متفاوت محیطی اقتصادی و اجتماعی - کالبدی را در بر می‌گیرد که مهمترین آن‌ها توجه به قابلیت‌های محیطی می‌باشد.

با این دیدگاه طرح‌هایی که تولید فرایندهای درآمدزا را ترغیب می‌کند باید مورد توجه قرار داد.

روابط میان انسان و محیط برای ایفای نقش‌های اساسی معیشت چشم‌انداز محیط طبیعی را تحت تاثیر نیروی خلاقیت و ابتکار انسان متحول ساخته و توان‌های بالقوه را به بالفعل تبدیل می‌کند. حاصل آن پیدایش منظر جدیدی از سیمای محیط است که بار اقتصادی داشته و محیط اقتصادی را تشکیل می‌دهد که در طرح‌های فقرزدایی و ایجاد اشتغال نقش پایه و اساسی دارد. با این دیدگاه قابلیت‌های ناحیه مورد مطالعه به شرح قابلیت‌های کشاورزی، منابع طبیعی، معدنی و صنعتی و توریستی ارائه گردید که استفاده از این قابلیت‌ها می‌تواند میزان اشتغال‌زایی و افزایش درآمد را تا سه برابر وضع موجود افزایش دهد جای آن دارد از قابلیت‌ها با استفاده از سیستم‌های مدیریت محیطی و توسعه پایدار در مقیاس محلی برای ایجاد اشتغال، افزایش درآمد، فقرزدایی، تثبیت معیشت، و در نهایت در ریشه دادن به سکونت پایدار استفاده شود.

با این دیدگاه در راستای ارائه الگوی مدیریت برنامه‌ریزی در سطوح محلی و ساماندهی ارائه امکانات و استفاده از قابلیت‌های سکونتگاه‌ها در سطوح ناحیه و محلی پیشنهاد می‌گردد محدوده مورد مطالعه به شرح ذیل تقسیم بندی گردد. (جدول ۲)

علاوه بر تقسیم بندی کالبدی مذکور به منظور توسعه پایدار محلی پیشنهاداتی به شرح زیر نیز ارائه می‌گردد.

۱- احداث بناهای جدید و نوسازی و مرمت اماکن فرسوده و شبکه ارتباطی

جدول ۲- تقسیم بندی ناحیه مورد مطالعه به منظور ساماندهی سکونتگاه‌ها و استفاده از قابلیت‌ها

منظومه	مرکز منظور	مجموعه	حوزه
جوادیه	مرکز جوادیه	۳	۶
پیشوا	مرکز پیشوا	۳	۹
قرچک	مرکز قرچک	۳	۳
ورامین	مرکز ورامین	۳	۴

- ۲- توسعه خدمات ترویجی و آموزشی شناسایی قابلیت‌های موجود و نحوه استفاده از قابلیت‌های مذکور در سطوح محلی به شرح یافته این تحقیق
- ۳- آبرسانی اراضی مزروعی به شیوه قطره ای و روش‌های تحت فشار
- ۴- ایجاد گلخانه ای طبیعی و بخاری به منظور استفاده از قابلیت‌های کشاورزی در طول سال به شیوه کشت گلخانه‌ای
- ۵- ایجاد صنایع تبدیلی کشاورزی و باغی و دامی
- ۶- بهره برداری از منابع طبیعی و معدنی به شرح یافته این تحقیق
- ۷- سازماندهی گردشگری از طریق تاسیس تورهای گردشگری
- ۸- فراهم نمودن امکانات بازدید هوایی چشم اندازها و اشکال بیابانی
- ۹- تربیت راهنمای گردشگری و ارائه خدمات مورد نیاز توریست

منابع

- ۱- آسایش حسین، علیرضا استعلاجی، (۱۳۸۲) اصول و روش‌های برنامه ریزی ناحیه ای، روش ها، مدل‌ها و فنون، تهران دانشگاه آزاد شهرری.
- ۲- آرتور، لوئیس، (۱۳۷۰)، برنامه‌ریزی توسعه، تهران انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۰.
- ۳- استعلاجی، علیرضا، (۱۳۸۴)، کاربریست نرم‌افزار تاکسونومی در شناسایی مناطق محروم ورامین - پیشوا و ارائه الگوی توسعه ورامین - پیشوا - تهران، دانشگاه آزاد اسلامی ورامین.
- ۴- استعلاجی، علیرضا، (۱۳۸۱)، آشنایی با توسعه پایدار، انتشارات جهاد کشاورزی.
- ۵- استعلاجی، علیرضا، (۱۳۸۱)، آشنایی با مدیریت محلی و برنامه‌ریزی منطقه‌ای، انتشارات جهاد کشاورزی.

- ۶- اس، ام، میلر، (۱۳۸۱)، **چشم‌انداز جهانی قصر**، راهنمای پژوهش‌های بین‌المللی فقر، انتشارات روستا و توسعه، شماره ۴۲.
- ۷- اداره کل حفاظت محیط زیست، **پارک ملی کویر**، انتشارات سازمان محیط زیست.
- ۸- بدری فر، منصور، (۱۳۷۴)، **جغرافیای انسانی ایران**، انتشارات پیام نور.
- ۹- بهفروز، فاطمه، (۱۳۷۸)، **توسعه پایدار در تحقیقات عملی با تاکید بر جنبه‌های مشارکتی**.
- ۱۰- رهنمایی، محمدتقی، (۱۳۷۰)، **توان‌های محیطی ایران**، تهران، انتشارات وزارت مسکن.
- ۱۱- رضوانی، علی اصغر، (۱۳۷۲)، **صنعت توریسم**، تهران انتشارات پیام نور.
- ۱۲- کردوانی، پرویز، (۱۳۷۴)، **کویر و بیابان به عنوان بستر مشارکت مردمی**، انتشارات جهاد کشاورزی.
- ۱۳- کردوانی، پرویز، (۱۳۷۸)، **اقتصاد تطبیقی کشاورزی ایران**، تهران دانشگاه علوم و تحقیقات.
- 14- Agenda 21, (1992), **a sustainable development agenda for 21 century.**
- 15- Bardhon pik, (1970), **The green revelotion and agricultur london.**
- 16- Streeten, paul, (1992), **Human development the debate about the index.** International Social Journal.